

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

R.Arslonzoda, O.Maripov	
O'zbekiston Respublikasida davlat arxivlari faoliyatining takomillashib borishi	318
R.Urazova	
Avesto yashlarida Mitraning sifatleri	325
N.Nizametdinov	
Markaziy Osiyoning Xitoy bilan aloqalari tarixi.....	331
I.Burxonov	
Asomiddin O'rinboev ilmiy merosida Abduxoliq G'ijduvoni tasavvufiy ta'limotiga oid ruq'alarning o'rganilishi.....	338
N.Jumaev	
XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro vohasi dehqonchilik madaniyati tarixidan	342
D.Akramov	
Xalq maorifining nazariy asoslari.....	348

ADABIYOTSHUNOSLIK

G.Oripova	
Mustaqillik davri o'zbek lirikasida ritm va ohangdorlik.....	354
I.Baltayeva	
Adabiy vorisiylkning xorij adabiyotida o'rganilishi.....	359
F.Oxunjonova	
XIX asr oxiri va XX asr boshlarida zullisonaynlik an'anasi takomili (Nodim, Xilvatiy, xayratilar ijodi misolida)	362
D.Uralova	
Ulug'bek Hamdamning "Safar" hikoyasida ramziy obrazlar uyg'unligi.....	366
S.Begmatova	
Jahon adabiyotida distopik asar turlariga oid ilmiy-nazariy yondashuvlar	370
A.Yuldashev	
Alisher Navoiy asarlarida so'z tavsifi	374
O.Barziyev	
Farzand taqdiriga murojaat yoki ularga nasihat qilish mavzusiga oid an'anaviy poetik turkumlar	382
D.Sultonova	
Badiiy kriminal asarlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....	387
S.Alibekova	
O'tkir Hoshimovning hajviy xarakter yaratish mahorati	392
Sh.Sherg'oziyev	
"Boburnoma" matnida foydalanilgan saj'i mutarrafnig ingliz tili tarjimalarida aks ettirilishi	396
X.To'raxonova	
Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida badiiy tasviriy vositalarning qo'llanilishi	400
D.Hazratkuliyon	
Hozirgi O'zbekiston tojik she'riyatida bediliy uslub an'analariga izdoshlik (Ja'far Muhammad Termiziy she'ri misolida)	403
M.Narziqulov	
Tojik adabiyotida g'azalning mundariyasi va shakli o'zgarishi	410
M.Mirzoyev	
Farzona Xo'jandiy she'rlarida mifologik personajlar badiiy ifodasining xususiyatlari	420

TILSHUNOSLIK

Z.Alimova	
Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" asaridagi ayrim forscha qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida	425
O.Nazirova	

TOJIK ADABIYOTIDA G‘AZALNING MUNDARIJASI VA SHAKLINING O‘ZGARISHI
ТАҒЙИРОТИ МУНДАРИҶАВӢ ВА ШАКЛИИ ҒАЗАЛ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК
ИЗМЕНЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ ГАЗАЛЕЙ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
THE CHANGE OF THE CONTENT AND FORM OF THE GHAZAL IN TAJIK LITERATURE

Нарзиқулов Меҳмон Қурбоналиевич¹

¹Нарзиқулов Меҳмон Қурбоналиевич

– докторанти Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Ш.Рашидов

Annotatsiya

G‘azalning she‘riy shakli tojik adabiyotining eng mashhur lirik shakllaridan biri bo‘lib, u doimo birinchi o‘rinda turadi. Tojik adabiyoti g‘azal janridan butunlay voz kechgan shoirni eslamaydi. Ya‘ni, g‘azal hamma zamonlarda ham eng mashhur she‘r shakli bo‘lib qolgan. Biroq uning mazmuni zamonga qarab qisman o‘zgarishlarga uchradi. Dastlab ishqiy lahzalarni kuylash, tasavvufi tuyg‘ularni ifodalash, falsafiy fikrlarni ifodalashga qaratilgan bu she‘riy shakl siyosiy, ijtimoiy, tarixiy lahzalarni bir-ikki misrada gavdalandira boshladi. Asta-sekin g‘azallar yaratildi, siyosiy-ijtimoiy mavzudagi misralar ko‘paydi. 19-asr oxiri 20-asr boshidan esa g‘azal mavzusi butunlay o‘zgardi. Mustaqillik yillarida g‘azal yangi taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi. Abdulla Subhon, Paymon, Ja‘fari Muhammad va boshqalar kabi shoirlarning bu borada katta izlanishlari borki, ularning tan olinishi va baholanishi O‘zbekiston tojik tilidagi adabiyotda ushbu janrning o‘rnini aniqlashga yordam beradi.

Аннотатсия

Шакли шеърӣи ғазал аз қолабҳои писандидатарини лирикаи адабиёти тоҷик мебошад, ки дар ҳама давру замон дар мадди аввал меустод. Адабиёти тоҷик шоиреро дар ёд надорад, ки ғазалсароиро тамоман тарк карда бошад. Яъне ғазал дар ҳама давру замон ҳамчун оммавитарин шакли шеърӣ боқӣ монд. Вале мундариҷаи он вобаста ба давру замонҳо ба тағйироти чузъӣ гирифта шуд. Ин шакли шеърӣ, ки дар ибтидо барои тараннуми лаҳзоти ошиқона, изҳори изҳороти эҳсосоти ирфонӣ ва баёни ақидаи фалсафӣ нигаронида шуда буд, дар худ лаҳзоти сиёсӣву иҷтимоӣ ва тарихиро низ дар як-ду байт таҷассум намудан гирифт. Рафта-рафта ғазалҳои офарида шуданд, ки миқдори байтҳои мавзӯҳои сиёсӣву иҷтимоӣ дошта бештар гардид. Ва аз охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX сар карда мавзӯи ғазал қомилан тағйир ёфт. Дар замонҳои истиқлол ғазал роҳи тозаи инкишофро тай кард. Шоирони мисли Абдулло Субҳон, Паймон, Ҷаъфари Муҳаммад ва дигарон дар ин замина ҷустуҷӯҳои қобили мулоҳизае доштанд, ки шинохт ва арзёбии онҳо барои муайян намудани ҷойгоҳи ин жанр дар адабиёти тоҷикзабони Ўзбекистон ёрӣ мерасонад.

Аннотация

Стихотворная форма газели – одна из самых известных лирических форм таджикской литературы, и она всегда на первом месте. Таджикская литература не помнит поэта, полностью отказавшегося от жанра газели. То есть газель всегда была самой популярной формой поэзии. Однако со временем его содержание частично изменилось. Первоначально направленная на воспевание романтических моментов, выражение мистических чувств и выражение философских мыслей, эта поэтическая форма стала воплощать политические, социальные и исторические моменты в одном-двух стихах. Постепенно создавались газели, увеличивались стихи на политические и социальные темы. С конца 19 века до начала 20 века тема газелей полностью изменилась. За годы независимости газель пошла по новому пути развития. Такие поэты, как Абдулла Субхан, Паймон, Джафари Мухаммад и другие, провели в этом отношении большие исследования, признание и оценка которых помогут определить место этого жанра в таджикскоязычной литературе Узбекистана.

Abstract

The poetic form of the ghazal is one of the most popular lyrical forms of Tajik literature, which has always been in the forefront. Tajik literature does not remember a poet who completely abandoned ghazal poetry. That is, the ghazal remained the most popular form of poetry at all times. However, its content underwent partial changes depending on the times. This poetic form, which was originally aimed at singing romantic moments, expressing mystical feelings and expressing philosophical opinions, began to embody political, social and historical moments in one or two verses. Gradually, ghazals were created, the number of verses with political and social themes increased. And starting from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the theme of the ghazal has completely changed. At the time of independence, the gazelle traveled a new path of development. Poets such as Abdullah Subhan, Paymon, Jafari Muhammad and others had considerable researches in this context, whose recognition and evaluation will help to determine the place of this genre in the Tajik-language literature of Uzbekistan.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Kalit so'zlar: G'azal, nazm, g'azal shakli, yangilik, g'azal janrining rivojlanishi, g'azalnavis shoirlar, an'anaviylik, g'azal vazni, qofiya, fors-tojik adabiyoti.

Калидвожаҳо: Ғазал, назм, шакли ғазал, навовари, таҳаввули жанри ғазал, шоирони ғазалсаро, суннатгароӣ, вазни шеър, қофия, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ.

Ключевые слова: газель, поэзия, форма газели, новаторство, развитие жанра газели, поэты-газели, традиционализм, вес газели, рифмовка, персидско-таджикская литература.

Key words: Ghazal, poetry, ghazal form, innovation, development of ghazal genre, ghazal poets, traditionalism, ghazal weight, rhyme, Persian-Tajik literature.

САРСУХАН

Дар бораи ғазал, пайдоиш ва инкишофи он муҳаққиқони зиёде фикру ақидаҳои мутааддиду мутазоде изҳор намудаанд, ки ин ҷо аз такрори онҳо худдорӣ намуда, танҳо бо овардани номгуӣ он дар адабиётҳои истифодашуда иктифо менамоем [1.5]. Аз таҳқиқоти олимони бармеояд, ки ғазал дар луғат ба маънии ишқбозӣ ва суҳан гуфтан бо занон аст ва дар истилоҳ яке аз қолабҳои шеъри суннатии форсӣ аст, ки маъмулан байни 5 то 14 байт дорад. Метавон дар тӯли беш аз ҳазор соли равнақу нумӯи ин шакли шеърӣ ғазалҳоеро дарёфт намуд, ки ҳадди ақалли онҳо 3-4 байт ва аксари онҳо 26-27 байтро шомил аст. Дар як вазн, ки мисраи нахустӣ он аст, бо ҳамаи мисраҳои завҷ ҳамқофия аст. Дар охири байт низ шоир номи шеърӣ ё тахаллуси худро меоварад. Беҳтарин байти онро байт-ул-ғазал ё “шоҳбайт” гӯянд. Абёти ғазали форсӣ аз лиҳози мазмун дорои истиқлоланд. Ақидаи машҳур он аст, ки баъд аз касоди қасида, бахши оғзини он, ки тағаззул ном дорад, мустақил шуд ва ба сурати ғазал даромад. Мавзӯи аслии ғазал баёни авотифу эҳсосот, зикри зебоиву камоли маъшуқ ва шиква аз рӯзгор аст. Қадимтарин намунаи ғазали мустақилу комилро дар осори Шаҳиди Балхӣ, Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ва Дақиқӣ метавон ёфт.

ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТҲО ВА УСЛУБҲО

Тайи сӣ соли охир дар ҷумҳуриамон садҳо номгуӣ китобҳои дарсӣ, даҳҳо маҷмӯаҳои дастҷамъӣ ва алоҳидаи шеърӣ насри форсисароёни Ўзбекистон таъбу нашр гардид. Сӣ сол пеш, ин амр чизе бештар аз орзую омоли адибони пешқадами мо чун шодравон Ҷонибеки Қувноқ набуд ва ҳоло, худоро шуқр, ки ҳар сол чандин маҷмӯаи назму насри адибони тоҷики мо аз тариқи нашриётҳои ватаниву хориҷа мунташир мешавад ва умедвориҳои ин қор дар оянда низ идома хоҳад дошт. Ҳамаи ин дастовардҳо бе шакку шубҳа, қаромат ва шарофати истиқлол аст. Зеро, ҳамин истиқлоли миллӣ, ҳамин истиқлоли фикрии мардуми мо буд, ки шароити хуберо дар рушду ривочи адабиёту ҳунари миллӣ, баҳусус, дар соҳаи равобити илмиву адабии Ўзбекистон бо кишварҳои хориҷӣ фароҳам овард ва ба шоирону нависандагони мо илҳом ва нафаси тоза бахшид. Ҳамин истиқлол боис шуд, ки дар ҳову даричаҳои баста ба рӯи эҷодкорони ҳар ҷабҳа васеътар боз гардад. Хушбахтона соли 2011 чунин як тадқиқоте аз ҷониби муҳаққиқи эронӣ Ҳабиб Сафарзода бо забони форсӣ ва хати арабиасос ба дасти чоп расид, ки дар он то андозае шеъри давраи истиқлол таҳлилу баррасӣ шудааст. Равиши асосии тозаҷӯйҳои шоирони ғазалсарои имрӯзро гурез аз такрори роҳи гузаштагони ғазалсаро муайян мекунад. Дар ин замина таваҷҷуҳ намудем, ки бо эҷоди ғазал шоирони муосирӣ мо то чӣ андоза ба роҳи тайнамудаи Саъдиву Ҳофиз рафтаанд ва чи қадре аз он дур шудаанд. Чи чизӣ тозае дар шаклу мазмун барои муосиронашон ҳада овардаанд. Ҳамчунин кӯшиши ин шоиронро дар роҳи дигаргун сохтани рӯи ғиноии ғазал муайян намудем. Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки шоирон бо баёни мазомини иҷтимоӣ ба ғазал паҳноӣ тоза ато карданд. Дар ҷустуҷӯҳои ин шоирон муҳим он аст, ки онҳо ба зоҳири шакл аҳамият надода, бештар ба ҷӣ ва ҷӣ тавр гуфтан тамоюл нишон медиҳанд. Дар бораи пайдоиш ва таҳаввулоти ғазал дар адабиётшиносии форсӣ тоҷик ва русу Аврупо тадқиқоти зиёде бурда шудааст ва онҳо ба ду хулосаи муҳлифи ҳамдигар омадаанд. Дар мавриди муносиб кӯшиш намудем, ки заминаҳои таърихӣ доштани ғазал ва дар адабиёти пешазисломӣ мавҷудияти шаклу мазмунҳои ғазалмонандро ба исбот расонем. Дар мақолаи мазкур аз методҳои илмӣ тавсифӣ, муқоисавӣ (статистикӣ), типологӣ, сохторӣ (структуравӣ) истифода шудааст.

НАТИҶАҲО ВА МУҲОКИМА

Дар авоили қарни дувоздахум қасида аз равнақ афтод ва ҷои худро ба ғазал дод. Анвои ғазали форсӣ-тоҷикиро ин гуна метавон табақабандӣ кард:

1. Ғазали ошиқона: Дар давраи оғозини шеъри форсӣ ғазалҳои зебои ошиқона камобеш суруда мешуд. Рӯдакӣ ба он асос гузошт. Анварӣ ин навъи ғазалро ҷони тоза бахшид ва Саъдӣ онро ба камол расонд.

2. Ғазали орифона: Саноии Ғазнавӣ мафҳумҳои ирфониро дар ғазал овард ва ғазали орифоноро шакл дод. Пас аз вай Аттори Нишопурӣ, Мавлавии Балхӣ ва Ироқӣ ғазали орифоноро рушду такомул бахшиданд. Авҷи ғазали орифона дар кори Мавлавӣ аст ва пас аз вай ғазалҳои ирфонӣ маҳсули таҷрибаҳои шахсӣ нест, балки зарфе аст барои андешаҳои ирфони мударрисӣ ва калишай (тасвирӣ).

3. Ғазали талфиқӣ (баҳам овардан, бо ҳам ҷӯр кардан): Дар садаҳои саздаҳу чаҳордаҳ чараёни тозае падидор шуд ва ду шоҳи ғазал – ирфонӣ ва ишқӣ, ки дар канори ҳам чараён дошт, ба ҳамдигар пайваст ва маониву мазомини ошиқонаву орифоноро дар ҳам омехт. Ғазалҳои Авҳадии Мароғай, Ҳоҷуи Кирмонӣ, Имоди Фақеҳ, Салмони Совачӣ аз ин навъ аст. Комилтарин намунаи ин навъи ғазал дар шеъри Ҳофиз аст, ки онро усораи шеъри форсӣ то қарни ҳаштум хондаанд.

4. Ғазали қаландарӣ: Дар ин навъ ғазал шоир ба васфи риндӣ, тазоҳур ба бодапарастӣ, лоуболигарӣ (бебокиву бепарвоӣ), таъну киноя ба сӯфиёну зоҳидони зоҳирпараст мепардозад ва худро дар мавзӯи маломат қарор медиҳад ва густохона эътирозоту ҳақоқиқе, ки касе чуръати баёнашро надорад, бар забони маст, ё ринд, ё девона ва ё шӯридае қорӣ мекунад. Дар осори Саноии Ғазнавӣ, Ҳоқонӣ, Аттори Нишопурӣ, Ироқӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва шоирони сӯфимашраби аҳди темурӣ, монанди Мағрибӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Қосими Анвор намунаҳои ғазали қаландариро метавон ёфт.

5. Ғазали мазмун: Ин навъи ғазал ба ғазали сабки ҳиндӣ машҳур аст. Дар ин навъи ғазал тамоми ҳиммати шоир сарфи ёфтани мазмунҳои тозаву нозук мешавад, сабти лаҳзаҳову саҳнаҳои дақиқ ва кашфи иртиботҳои аҷиб миёни ашё аз вижагиҳои ин ғазал аст, ки дар асри сафавия XVI-XVII равнақи басазое дошт. Соиби Табрезӣ, Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ аз машоҳири ин шеваанд. Бархе аз шоирони ҳиндӣ ва эронӣ дар асари ифрот дар нозукхаёли ва тахайюлотӣ аҷиб ин ғазалро ба сӯи бемаъноӣ ва зеҳниятҳои душвор савқ доданд, монанди Ҷалол Асири Исфаҳонӣ ва Мирзо Абдулқодири Бедили Деҳлавӣ онро ба авҷи ниҳоят расониданд.

6. Ғазали сиёсӣ-иҷтимоӣ (ватанӣ): Мӯҳтавои ин ғазал масоили иҷтимоӣ аст. Бо ин васф метавон гуфт, ки бархе аз шеърҳои Ҳофиз ва Саъдӣ то андозае сиёсианд. Аммо тарҳи масоили шаффофи сиёсӣ-иҷтимоӣ дар ғазали маршрута ба баъд боб шуд. Бархе шоирон андешаҳову ақидаҳои сиёсӣ-иҷтимоиро дар қолаби ғазал рехтанд ва мафоҳиме ҳамчун озодӣ, ватан, фақри иҷтимоӣ, нақди ҳокимият, ҳуқуқи иҷтимоӣ, қонун ва ғайраро дар ин ғазалҳо баён карданд. Орифи Қазвинӣ, Фарруҳии Яздӣ, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ ва дигарон аз ин ҷумлаанд.

7. Ғазали тасвирӣ: Дар рӯзгори муосир сабки тоза дар ғазал падида омад, ки бархе онро ғазали нав низ номидаанд. Ин навъи ғазал таҳти таъсири шеъри нав арзи ҳастӣ қардааст. Мушаххасаҳои умдаи ин ғазал иборат аст аз: забони тозаву имрӯзӣ, ғалабаи тасвирҳои ҷадид ва нав, вазнҳои арӯзии тоза, ваҳдати мӯҳтаво. Намунаҳои барҷастаи ғазали навро дар осори Хӯшанги Ибтиҳоч, Манучеҳри Найистонӣ, Симини Беҳбаҳонӣ, Хусайни Мунзавӣ, Муҳаммад Али Баҳманӣ, Баҳмани Солеҳӣ метавон ёфт.

8. Ғазали ҳамосӣ: Авҷи рӯҳияи далериву диловарӣ ва ҷонбозии ошиқона дар дифоъ аз обу хок ва арзишҳои миллӣ динии асри XX ба баъд бо лаҳне ҳамосӣ дар ғазал мутаҷаллӣ шуд ва навъи тозае ба номи ғазали ҳамосиро офарид. Гарчи танини лаҳни ҳамосӣ аз бархе ғазалҳои Мавлавӣ ва дигар орифони қадим ва ё ғазалҳои сиёсӣ-ватаниӣ шоирони асри маршрута (дар Эрон), маорифпарварӣ ва ҷадидия (дар Осиёи Марказӣ) ва шоирони миёнаҳои садаи XX Эронӣ Осиёи Миёна ба гӯш мерасад, аммо ғазали ҳамосӣ дар солҳои ҳаштодуми садаи гузашта хувияти хос пайдо кард ва мақбулияти ҳамагонӣ ёфт. Дар ин навъи адабӣ латофат ва нармӣ тағаззул ва фаҳомату ситабрӣ, бузургнишондеҳиву дуруштии ҳамоса дар ҳам омехта мешавад. Ба қавли шоир:

Миёни маърака лабханд мезанед ба ишқ,
Ҳамоса чун ба ғазал хатм мешавад, зебост [13.122]

ADABIYOTSHUNOSLIK

Дар осори шоирони эроние, ҳамчун Ҳасан Ҳусайнӣ, Қайсари Аминпур, Саҳил Собити Маҳмудӣ, Ҳусайн Исрофилӣ, Симини Беҳбаҳонӣ ва дигарон, шоирони тоҷик Тошхоҷаи Асириву Мирзо Сирочи Ҳаким, Тамкину Тамҳид, Аҷзиву Айнӣ, Лоҳутиву Ҳабиб Юсуфӣ ва чанде дигарон (дар шеърӣ тоҷикии Ўзбекистон) намунаҳои барҷастае аз ғазали ҳамосӣ метавон ёфт.

Ғазали машҳури Рӯдакӣ:

Шод зӣ бо сияҳчашмон, шод,
Ки ҷаҳон нест ҷуз фасонаву бод... [13.16]

Дақиқӣ:

Шаби сиёҳ бад-он зулфакони ту монад,
Сапедруз ба покиӣи руҳони ту монад... [13.31]
Намунаи беҳтарини ғазали ошиқона; ғазали Саной:
Ошиқ машавед, агар тавонед,
То дар ғами ошиқӣ намонед... [13.96]

Аттор:

Азми он дорам, ки имшаб ниммаст
Пойкубон кузаи дурдӣ ба даст [13.113]

Ва ё:

Гум шудам дар худ, намедонам кучо пайдо шудам?
Шабнаме будам зи дарё, ғарқа дар дарё шудам [13.114]

Мавлавӣ:

Гар равад дидаву ақлу хираду чон, ту марав!
Ки маро дидани ту беҳтар аз эшон, ту марав! [13.122]

Ва:

Ман ғуломи қамарам, ғайри қамар ҳеч мағӯ,
Пеши ман ҷуз сухани шамъу шакар ҳеч мағӯ [13.124]
Намунаи ғазали орифонае, ки дар ҳавои қаландарӣ суруда шудаанд; ғазали Мавлавӣ:
Чу ғуломи офтобам, ҳам аз офтоб гӯям,
На шабам, на шабпарастам, ки ҳадиси хоб гӯям [13.124]
Намуна аз ғазалҳои талфиқӣ, аз Саъдӣ:

1. Шаби ошиқони бедил чӣ шабе дароз бошад,
Ту биё, к-аз аввали шаб дари субҳ боз бошад [13.118]

2. Дарахт ғунча бароварду булбулон мастанд,
Ҷаҳон ҷавон шуду ёрон ба айш биншастанд [13.119]

Ҳофиз:

1. Ману инкори шароб? Ин чӣ ҳикоят бошад?
Ғолибан ин қадарам ақл кифоят бошад! [13.151]
2. Кай шеърӣ тар ангезад, хотир, ки ҳазин бошад?
Як нукта дар ин маънӣ гуфтему ҳамин бошад [13.152] ва амасоли ин.

Ғазалҳои Калими Кошонӣ:

Қурбони он баногӯш в-он барқи гӯшвора,
Бо ҳам чӣ хуш намоянд: он субҳу ин ситора [13.199]

Соибӣ Табрзӣ:

Ҳазорон ҳамчу булбул ҳар баҳоре мешавад пайдо,
Навосанҷе чу ман дар рӯзгоре мешавад пайдо [13.192]

Мирзо Бедил:

Зи баъди мо на ғазал, не қасида мемонад,
Зи хомаҳо ду-се ашки чакида мемонад [13.195] беҳтарин намунаҳои ғазали мазмун аст, ки дар сабки ҳиндӣ нигошта шудаанд.

Ғазалҳои Фурӯғии Бастомӣ:

Моҳ ғуломи руҳи зебои ту,
Сарв камарбастаи болои ту [14.27]

Фарруҳии Яздӣ:

Қасам ба иззату қадру мақоми озодӣ,

Ки рӯҳбахши ҷаҳон аст номи озодӣ [14.44]

Шаҳриёр:

Моҳам омад ба дари хонаву дар хона набудам,
Хана, гӯй, ба сарам рехт, чу ин қисса шунидам [14.51]

Фурӯғи Фаррухзод:

Чун санғо садои маро гӯш мекуни,
Сангиву ношунида фаромӯш мекуни [2.29]
ғазали “Гули сурх”-и Айнӣ, як қатор аз ғазалиёти Лоҳутӣ, аз қабили:
Гитлери нокас ҳунар чуз қатлу вайронӣ надорад,
Дар тамоми ҳастияш осори инсонӣ надорад [2.48]

Ё:

Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад зиндагӣ даркор нест [2.53] ғазалҳои сиёсӣ-ватанианд.

Турсунзода:

Дар хиёбон чун ба гӯш омад садои пошна,
Дил ба рақсидан даромад аз ҳавои пошна [13.248]

Ағлаби ғазалиёти Лоиқу Бозор, Гулпрухсору Фарзона, бештари ғазалҳои Ҷаъфар Муҳаммаду Паймонро метавон ба дастаи ғазалҳои нав ё тасвирӣ ворид намуд.

Албатта, таснифоти боло шартиву нисбист. Чаро ки дар ҳама давру замони таҳаввулоти ғазалсарой метавон ғазалҳоеро дарёб намуд, ки ба ду ё се навъ тааллуқ доранд. Чунончи, дар бисёр ғазалҳои ошиқона ё талфиқии (ошиқонаву орифона) Саъдиву Ҳофиз метавон байтҳоеро дарёфт намуд, ки мазмунҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ доранд. Хоса дар ғазалиёти Ҳофиз, ки ҳар байте метавонад як мазмуни мустақил дошта бошад. Бигирем ғазали ошиқонаи

Сина молмоли дард аст, эй дарего, марҳаме,
Дил ба танҳои ба чон омад, Худоро, ҳамдаме [13.152]

Ҳамин ки байти:

“Одаи дар олами хокӣ намеояд ба даст,

Олами дигар бибояд сохт в-аз нав одаме” [13.154]-ро мутолиа намудем, пеши назари мо лаҳзоти иҷтимоӣ замони Ҳофиз муҷассам мегардад. Ба ҳамин маънӣ мисраъҳои “Ё Раб, ин навдавлатонро бар хари худшон нишон”, “Ин чӣ шӯр аст, ки дар даври қамар мебинам?..” [13.153] ва монанди инҳо.

Агарчи нахустин шеърҳои Айнӣву Лоҳутӣ, Юсуфиву Деҳотӣ ва дигар шоирони форсисаро дар қолаби ғазал буд, дар адабиёти тоҷикии давраи то солҳои панҷоҳуми садаи гузашта навъу қолабҳои шеър бо тақозои замон дучори таҳаввулоти ҷиддӣ шуд. Садрриддин Айнӣ аз нахустин шоиронест, ки бо сароидани шеъри “Марши хуррият” даст ба қолабшикани шеър зад. Минбаъд ин анъанаро бисёр шоирон идома доданд ва дар ин роҳ баъзе аз онҳо, чун Лоҳутӣ ва Пайрав, ба муваффақиятҳо низ ноил гардиданд. Ва баъзан то дараҷае даст ба тавсифи даврон ва “бузургон”-и замон заданд, ки шеър, хоса ғазал, аз ҳастии табиияш дур шуд. Дар бештари ғазалҳои ин давра вазну қофия ва равонӣ ба дараҷаи аъло риоят мешуд. Вале шarti дигари шеър – хаёлангез будани он аз назарҳо дур монд. Бисёр ғазалҳои шоирони ин давра аз эҳсосоти отифаҳои шоирӣ ӯрӣ буданд. Ва ё ин ҳолатҳо хеле заиф тасвир шудаанд.

Ноғуфта намонад, ки баъзе аз шоирони тоҷикзабони ин давра чун Саййид Аҳмад Сиддиқӣ, Аҷзии Самарқандӣ, Васлии Самарқандӣ, Мирзо Абдулвоҳид Мунзими Бухорӣ, Ориф Гулҳани Самарқандӣ, Ҷавдат, Тамҳиди Самарқандӣ шеъри суннатӣ гуфта қолабҳои шеъри навро қабул надоштанд. Ин ҳолатро баъзе аз муҳаққиқон ба мафкураи худшиносиву хошоиносӣ доштан ва нагаравидан ба идеологияи ғайр марбут донистаанд. Аз ҷумла Сафарзода менигорад: “... Ба ин далел ки табъашон бо идеологӣи ҳукумати шӯравӣ созгор набуд, аз васфу ситоиши ҳукумати шӯравӣ ва дастовардҳои марбут ба он лаб фурӯ баста буданд ва фақат ба сурудани ашъори орифона иктифо карданд” [2.16].

Ҳол он ки анъана ва навоарӣ дар адабиёт бояд паҳлуӣ ҳам қадам зананд. Онҳо бо ҳам вобастагии қавӣ доранд. Агар анъанаҳои бадеӣ бо ҷустуҷӯҳои навоари адиб комил нагардад, адабиёт қувваи таъсир, зебопарастӣ ва тарбиявии худро аз даст медиҳад. Дар ин бора муаллифони китоби дарсии синфи 11 менигоранд: “Агар ба таърихи адабиёти ғании

ADABIYOTSHUNOSLIK

тоҷик назар афканем, маълум мешавад, ки шеърӣ тоҷикӣ дар ҳар як давраи муайян аз рӯи тағйироти сиёсӣ-таърихӣ дар ҳаёти ҷамъиятии мардуми ин кишвар, ба воситаи устодони он низ тағйир ёфтааст. Вале риштаҳои асосии он тағйирот ҳеҷ гоҳ аз асли худ ҷудо нагардидаанд. Ҳар як шоир ва суханвари муқтадир ба мисли чашмаҳои нав оби зулоли худро ба дарёи равони хушкнашавандаи назми тоҷикӣ ҳамроҳ кардааст. Ҳар як ҷустуҷӯи нав, ҳар як кашфиёти нав дар эҷодиёти бадеӣ бо унсурҳои пешқадами адабиёти гузашта ҳамбастагӣ ва наздикӣ дорад” [3.231].

Вале бояд таъкид намуд, ки ин тағйирот дар давраи адабиёти солҳои 30-50-уми тоҷик дар баъзе риштаҳо, хоса ғазал, то ба дараҷаи ифрот расидааст. Чуноне ки дар боло зикр намудем, аксари шоирони ин давра, ҳатто нависандагон (Ҷ.Икромӣ, Р.Ҷалил), дар ибтидои фаъолияти адабӣ ба ғазал муроҷиат намудаанд. Ва ағлаби онҳо баъди ошкор намудани маҳорати шоирӣ ба мактаби шеърӣ Айниву Лоҳутӣ ва Пайраву Юсуфӣ дохил шудаанд.

Чунончи, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, ки аз шоирони шаҳри тоҷик ба шумор меравад, дар ғазалсароӣ қобилияти фавқуллодае дошта, дар ибтидои фаъолияти адабиаш бештар ба пайравӣ аз Мирзо Бедил ғазал мегуфт. Вале минбаъд сабку услуб ва мазмуну мундариҷаи осори худро тағйир дода, комилан ба мадҳу ситоиши ҳукумати шӯравӣ ва дастовардҳои муваққати он пардохт. Аз ин рӯ ашъораш зуд кӯҳна гардида, мавриди писанди омма қарор нагирифт.

Аз поёни даҳаи панҷоҳум сар карда гурӯҳе аз адибони ҷавон ба майдони шеърӣ тоҷик омаданд, ки ҳам аз имкониятҳои навини миллатҳои дигар ва ҳам аз суннатҳои устувори адибони пешқадам истифода намуда дар шеърӣ тоҷикӣ таҳаввулоте ба амал оварданд. Ин таҳаввулот нахуст дар Тоҷикистон ба амал омада шоирони пешқадамеро, чун Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, Аскар Ҳаким, Қутби Киrom ва монанди инҳо, парвариш намуд, ки шеърашонро ҳам дар қолабҳои суннатӣ ва ҳам нав менавиштанд. “Дар шеърӣ тоҷикии ин давра ҳар сухан, ҳар таъбиру таркиб, ҳар ҷумла, ҳатто ҳар ҳарфу ҳичо бори маънавӣ ва ҳунарии муайяноро мекашад ва бо ашёи тасвир ҳамбастагии мантиқӣ ва амалӣ дорад. Шоирони тоҷик кӯшиш намудаанд, ки ҳарфи бечо, зоиҷ, ҳашв, нодаркор ва муфтро истеъмол нанамоянд. Барои ҳамин ҳам сухан дар шеърӣ онҳо занг мезанад, садо мебарорад ва ҷило медиҳад” [3.236].

Ғазалҳои Ҷонибеки Қувноқ чун Лоиқ Шералӣ бештар дар пайравӣ ва бо таъсири сабки Мирзо Турсунзода суруда шудааст. Ҷонибек аз нахустин шоирони форсисароӣ Ўзбекистон аст, ки дар давраи нав мактаби хоси шеърӣ худро ташаккул дод. Дар шаклҳои гуногуни шеърӣ ӯ мавзӯҳои васфи модар, ватан, худҷӯиву худогоҳӣ, худшиносии миллӣ ва монанди инҳо хубу нақӯ садо додаанд. Яъне, ғазал дар ҳама давраи замон ҳамчун оммавитарин шакли шеърӣ боқӣ монд, вале мундариҷаи он вобаста ба давраи замонҳо ба тағйироти ҷузъӣ гирифтанд. Ин шакли шеърӣ, ки дар ибтидо барои тараннуми лаҳзоти ошиқона, изҳори изҳороти эҳсосоти ирфонӣ ва баёни ақидаи фалсафӣ нигаронида шуда буд, дар худ лаҳзоти сиёсӣ-иҷтимоӣ ва тарихиро низ дар як-ду байт таҷассум намудан гирифт. Рафта-рафта ғазалҳои офарида шуданд, ки миқдори байтҳои мавзӯҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ дошта бештар гардид.

Аз охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX сар карда, мавзӯи ғазал комилан тағйир ёфт. Дар ин давра як қатор шоирон ғазалҳои офариданд, ки пурра ба мавзӯи демократӣ-озодихоҳӣ, ё сиёсӣ-иҷтимоӣ ва ё иқтисодӣ бахшида шуда буданд. Бигирем ғазали “Мафрӯш замин, ки хор гардӣ”-и Садриддин Айниро, ки пурра ба мавзӯи иқтисодӣ бахшида шудааст.

Яъне ғазал нисбат ба дигар шаклҳои шеърӣ ба завқу салиқаи мардум муносибтар буда, барои ифодаи мазмунҳои нав ба нави иҷтимоӣ мувофиқу шинам омад. Дар баробари ғазалҳои хубу сара ҳатто шоироне чун Лоҳутиву Турсунзода ва шогирдони онҳо ғазалҳои заифе навиштанд, ки аз лутфи сухан холӣ буда, агарчи дар қолабҳои ғазали равону пухта буданд, вале ба маънӣ публитсистикаро мемонданд. Ҳатто баъзе аз муҳаққиқон ин қабил шоиронро шоирони публитсист меномиданд. Ҳол он ки ҳама гуна ғазал, ҳатто публитсистика, новобаста ба мавзӯ ва мундариҷа бояд аз лутфи сухан бархурдор бошад.

Адабиётшинос Ҷумъакул Ҳамроев дар хусуси ашъори Лоиқ Шералӣ баҳс намуда, дар боби “Лутфи сухан” мефармояд: “... назокат ва балоғати сухан дар лутфи он будааст ва баракс, сухане, ки саршор аз лутфу назокат аст, низ сухани бадеъ ва болиғ аст. Аз ин ҷо

маълум мешавад, ки ин гуна осор бояд расо, рехта, бе бисёрғуй ва дар ҳадди талаботи маънӣ бошад. Ин гуна осор, ки саршор аз назокат ва балоғат аст, се навъ мешавад.

1. Эъзоз, ки дар он лафз андак, вале маънӣ фаровон;
2. Баробар будани лафзу маънӣ;
3. Шарҳи маънӣ ба воситаи алфоз, ки онро баст мегӯянд"[13.260].

Ғазал шакли шеъриест, ки мисли қасида ба тарзи **аа, ба, ва...** қофиябандӣ шуда, қариб дар тамоми вазнҳои арӯз навишта мешавад. Байти якуми ғазал фавран дохили қофия меояд. Чунин қофиябандии ғазал қоидаи умумист. Ғазалҳое ҳастанд, ки мисраъи аввали байти якуми он аз қофия берун аст, мисли **ба, ва, га, ...** Чунин ғазалҳоро ғазали қитъа меноманд. Ғазалҳои зиёдеро метавон дарёфт, ки мисраъҳои аввали ду байти аввали он ҳамқофия шудаанд, яъне: **аа,аа,ба,ва, ...** ин гуна ғазалҳоро дар адабиётшиносӣ **ғазали хусни матлаъ** ё **ғазали зеби матлаъ** меноманд. Гоҳо метавонад, бино ба талаботи мазмун ва оҳанги ғазал, мисраъҳои якуми байтҳои минбаъда низ дохили қофия ояд ва аҳён-аҳён тамоми мисраъҳо дохили қофия оянд, мисли ғазали Рӯдакӣ "Биёр он май, ки пиндорӣ, равон ёқути ноб асти", ки ба сурати **аа, аа, аа,аа, ...** ҳамқофия шудааст. Ин гуна ғазалҳоро дар адабиётшиносӣ "**ғазали зеби қофия**" мегӯянд. Дар адабиёти муосир низ ин ҳолат ба мушоҳида мерасад. Чунончи, дар ғазали "Надонистан"-и Ҷаъфар Муҳаммад, бо шикастани мисраъҳои чуфт ҳар байтро банд сохта, ғазали зебову тараннумие сурудааст:

Чи чамъам, ки парешонам,
Намедонам,
Намедонам!
Чи хушҳолам, ки гирёнам,
Намедонам,
Намедонам!
Чи ҳарфам, пур зи ҳазёнам,
Намедонам,
Намедонам!
Чи ангуштам, ки ҳайронам,
Намедонам,
Намедонам!.. [4.33]

Дар бораи вазни ғазал адабиётшинос Раҳими Мусулмониён чунин мегӯяд: "Аз чиҳати вазн ғазал маҳдудият надорад, онро шоирони тавоно дар ҳар вазн навишта метавонанд. Ин сухан чунин маънӣ надорад, ки дар кадом вазн эҷод шудани ғазал ба қудрати шоири ғазалсаро вобаста бошад. Дар асл, чигунагии вазни ғазалро мавзӯъ, мазмун, бештар аз ҳама – матлаби ғоявии шоир муайян мекунад. Шоири тавоно тавассути қудрати худ моҳияти ... шеърро пай бурда, мутобиқи вай вазн интиҳоб менамояд. Бесабаб нест, ки дар эҷодиёти шоирони бузурги ғазалсаро – ҳамчун Саъдию Ҳофиз навъҳои вазн бештар истифода шудаасту дар осори шоирони заиф – камтар"[15.8].

Дар ашъори шоирони форсисаро беш аз 300 вазнҳои гуногун истифода шудаанд, ки машҳуртарин ва хушоҳангарини онҳо дар ашъори Рӯдакиву Мавлавӣ ва Саъдиву Ҳофиз истифода шудааст.

Бино ба маълумоти А.Афсаҳзод ашъори то ба рӯзгори мо омада расидаи Рӯдакӣ дар 108 навъи 10 баҳри арӯз таълиф шудааст[8.5]. Рӯзибойи Қурбониён вазни ғазалиёти Ҳофизро 22 навъи баҳрҳои рамал, мучтас, музореъ, ҳазаҷ, хафиф, раҷаз, маҳбас, мутақориб, мунсарех, муқтазиб ва сареъ медонад[8.11]. Ҷуз вазни фо(ъ)илоту, маф(ъ)улун, фо(ъ)илоту, маф(ъ)улун (муқтазиби мусаммани матвии мақтӯъ) -v-v/- - -v-v/- - -, ки Хоҷа Ҳофиз як ғазал (Вақтро ғанимат дон, он қадар, ки битвонӣ) ба он сурудааст, бақияи вазнҳои девони Ҳофиз дар девони Мавлавӣ низ ба чашм меҳӯрад. Илова бар 21 вазни ғазалҳои Ҳофиз, Мавлавӣ аз авзони дигар низ истифода намудааст, ки 8 вазни роиҷи онро меорем:

1. муфта(ъ)илун, муфта(ъ)илун, муфта(ъ)илун, муфта(ъ)илун (раҷазии мусаммани матвий) -vv-/-vv-/-vv-/-vv-:

Мурда будам, зинда шудам, гиря будам, ханда шудам,
Давлати ишқ омаду ман давлати поянда шудам[8.13]

ADABIYOTSHUNOSLIK

2. фа(ъ)илотун, фа(ъ)илотун, фа(ъ)илотун, фа(ъ)илотун (рамали мусаммани махбун)
vv- -/vv- -/vv- -/vv- -:

Дили ман раъйи ту дорад, сари савдои ту дорад,
Руҳи фарсудаи зардам ғами сафрои ту дорад[8.14].

3. фа(ъ)илотун, фа(ъ)илотун, фа(ъ)илун (рамали мусаддаси махбуни маҳзуф) -v- -/v- -
/vv-:

Гар нахусбӣ шабе, эй чон, чӣ шавад?
В-ар накӯбӣ дари ҳичрон, чӣ шавад?[8.14]

4. мафо(ъ)йлу, мафо(ъ)йлу, мафо(ъ)йлу, фа(ъ)ўлун (ҳазачи мусаммани макфуфи маҳзуф) v- -v/v- -v/v- -v/v- -:

Биёед, биёед, ки гулзор дамидаст,
Биёед, биёед, ки дилдор расидаст[8.13]

5. фа(ъ)илотун, мафо(ъ)илун, фа(ъ)илотун, мафо(ъ)илун (ғариби мусаммани махбун)
vv- -/v-v-/vv- -/v-v-:

Санамо, хирғаҳи туам, ки бисозиву барканӣ,
Қаламеам ба дасти ту, ки тарошиву бишканӣ[8.13].

6. маф(ъ)ўлу, мафо(ъ)илун, мафо(ъ)йлун (ҳазачи мусаддаси ахраби мақбуз) -v/v-v-
/v- - -:

Кай бошад, к-ин қафас чаман гардад,
В-ан дархӯри кору коми ман гардад[8.13]

7. фо(ъ)илотун, фо(ъ)илотун, фо(ъ)илотун, фо(ъ)илотун (рамали мусаммани солим) -
v- -/v- -/v- -/v- -:

Ҳарчи ғӯям аз баҳона, ло нусаллим, ло нусаллим,
Кор дорам ман ба хона, ло нусаллим, ло нусаллим![8.13]

8. мустаф(ъ)илун, фа(ъ)улун, мустаф(ъ)илун, фа(ъ)улун (басити мусаммани махбун) -
-v/vv-/-v-/vv-:

Дар лутф агар биравӣ, шоҳи ҳама чаманӣ,
Дар қаҳр агар биравӣ, ки роз бун биканӣ [8.14]

Умуман, Рӯмӣ дар беш аз 30 вазнҳои гуногуни арӯз ғазал сурудааст. Машҳуртарин вазнҳои ғазали дирӯзу имрӯз низ ҳамин вазнҳост. Илова бар мазнҳои номбаркардамон ғазалҳоеро низ метавон дарёфт, ки дар дигар вазнҳо навишта шудаанд. Вале онҳо чандон машҳур нестанд.

Чуноне ки машҳуд аст, ағлаби ғазалҳои адабиёти мумтоз ва шоирони ғазалсарои муосир дар шакли зиҳофҳои баҳрҳои солиму фаръӣ навишта шудаанд. Бештари ғазалҳои шоирони муосири тоҷик низ дар зиҳофоти баҳрҳои ҳазачу рамал навишта шудаанд. Бавижа шоирони навқалам шеърҳои нахустини худро дар ҳамин баҳр навиштаанд. Ин вазн яке аз маъмултарин ва серистеъмолтарини вазнҳост, аксари маснавиҳои ошиқона, аз ҷумла “Вису Ромин”-и Фаҳруддини Гургонӣ, “Юсуфу Зулайхо”-и Ҷомӣ ва Ҳозик, “Хусраву Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ ва дигарҳо дар баҳри Ҳазачи мусаддаси маҳзуф ва бархе мақсур (V - - / V - - - / V - -) иншо шудаанд.

Дигар аз хусусияти шаклии ғазал байти мақтаъ (тахаллус) мебошад. Дар ибтидои пайдоиши ғазал овардан ё наовардани байти тахаллус ихтиёрӣ буд ва ҳатто ҷои муайян надошт. Чунончи, Рӯдакӣ дар ғазали “Дило, то кай ҳамечӯйӣ манеро” тахаллуси худро дар байти мақтаъ овардааст:

Биё, инак ниғаҳ кун Рӯдакиро,
Агар бечон равон хоҳӣ танеро[7.10].

Вале дар давраи Рӯдакӣ ҷойи байти тахаллус муайян набуд. Байти тахаллус гоҳо дар байти пеш аз мақтаъ меомад ё дар дигар байтҳо. Ҳатто Рӯдакӣ дар мисраъи аввали рубоёт (“Дар ишқ чу Рӯдакӣ шудам сер аз чон”, “Ҳон, Рӯдакӣ, аз қайди ғам озод бизӣ”) ва қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-аш (“Ту Рӯдакиро, ай моҳрӯ, ҳамебинӣ – Бад-он замона надидӣ, ки ончунинон буд”) низ тахаллуси худро овардааст.

Ин анъана то ибтидои садаи ХХ давом кард. Бино ба ин анъана дар адабиёти муосир низ ғазалҳои бисёреро метавон дарёфт, ки байти тахаллус доранд. Лоҳутӣ қариб дар ҳамаи ғазалҳояш байти тахаллусро устокорона ва бомаврид истифода намудааст. Вале вобаста ба

мавзӯ ва мундариҷаи ғазал аксари ғазалҳои шоирони муосир ба байти тахаллус эҷод шудааст. Чунончи, ҳамагӣ 5-6 фоизи ғазалиёти Лоиқ байти тахаллус дорад. Ё худ аз 26 ғазале, ки дар маҷмӯаи охиринаи Ҷонибеки Қувноқ ба дасти чоп расидааст, 5 ғазал бо тахаллус оварда шудааст [5.8]. Вале дар ғазалиёти шоирони суннатгарои тоҷикзабони Ўзбекистон ағлаби ғазалҳо ба байти тахаллус офарида шудаанд. Чунончи, дар 56 ғазале, ки дар маҷмӯаи Паймон ба дасти чоп расидааст [6.36], мақтаъи 50-тоаш тахаллус дорад.

Бо наовардани байти тахаллус ва тадриҷан аз байн рафтани он яке аз шартҳои ғазал маъдум мешавад. Бино ба ақидаи С.Давронов: “Бояд гуфт, ки аз байн рафта истодани байти тахаллус набояд ҳодисаи мусбат бошад, чунки нишонаи зоҳирии мансубияти шеър ба гуяндааш тадриҷан аз байн рафтани мумкин аст” [16.125]

Сужетнокии ғазал нахуст аз таъсири ғазалҳои ибтидоӣ бошад, сониян шоирон аз имкониятҳои жанрии ғазал дар қофияи маснавӣ, мадҳ ва дигар мавзӯҳо истифода мекарданд, ки ғазалро хоҳ-нохоҳ ба сужетнокӣ мӯҳтоҷ мекард.

Шеършиносон композитсияи ғазалро аз “қавл”, “ғазал”, “тарона” ва фурудошт иборат донистаанд. Ҳофиз дар ин бора мефармояд:

То мутрибон зи шавқи манат оғаҳӣ диҳанд,

Қавлу ғазал ба созу наво мефиристамат [13.152].

Шоирон дар “қавл” (маглаъ) аз ягон маънӣ ба ғазал ибтидо карда, дар “ғазал” ба тасвиру тавсиф мегузаштанд, дар “тарона” хусусияти фалсафиву ҳикмати рубоӣ мавқеъ дошт ва “фурудошт” (мақтаъ) оҳанги хулоса ва чамъбаст мегирифт. Ин усулро на ҳамаи ғазалсароён риоят мекарданд. Нахустин касе, ки ба чунин композитсияи ғазал комилан раҳна зад, Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ буд.

ХУЛОСА

Адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, мисли дигар адабиётҳои ҷаҳон таҳаввулоти зиёдеро паси сар гузоштааст. Хусусан, шеър ва шеърсароӣ дар ҳар давре бо сабку шеваи тозае зухур кардааст. Сабкҳои аз қабилҳои “хуросонӣ”, “ироқӣ”, “ҳиндӣ”, “бозгашт” ва “нав” беҳтарин далел дар баҳси як чараёни таҳаввулотӣ будани шеър мебошад. Зеҳн ва дидгоҳи зебошинохтии инсонии имрӯз, ки атрофашро кайҳону коммуникатсия, мошини суръат фаро гирифтааст, мазмуну муҳтаво ва сохту шакли навро тақозо мекунад. Шеъри классикӣ бо ҳама шаҳомат ва зебоияш қасрҳои аз худ сохта, вале он қасрҳо на ҳамеша ба завқу диди инсонии даврони дигаргунӣҳои иҷтимоӣ ва сиёсии асри имрӯз муносиб аст. Бархе аз шоирони равшанфикр ва истеъдодманд, бо равиши модернизм ва постмодернизм тавонистаанд шеъри нав ва тоза бисароянд.

Шеъри Нав (шеъри суннатии дорои мазмун ва маонии нав ва шеъри ғайрисуннатии дорои мазомин ва маъонии комилан нав), чӣ дар шакли «озод» (вазндор ва то ҳадде қофиядор) ва чӣ дар шакли «сапед» (бевазну қофия) истилоҳоти назарии адабиёти ғарбро низ ба осонӣ қабул намуд ва шоирони пешқадами Ўзбекистону Эронӣ Тоҷикистон бо равишҳои романтизму сентиментализм, реализм ва ғайраҳо ба сурудани ашъори дархури замони худ пардохтанд. Албатта, дар фикри он нестем, ки адабиёти суннатии мо ҳолӣ аз ин равишҳои адабӣ будааст, ҳаргиз ин тавр нест! Асарҳои суханварони бузурги мо чун Ҷаъфарӣ Рудакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, Умари Хайём, Мавлоноӣ Балхӣ, Низомии Ганҷавӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Соибӣ Табрзӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ, Сайидӣ Насафӣ, Имлоӣ Бухорӣ ... ин равишҳои адабиро доштаанд. Вале муроҷиат ба ин равишҳо, ки аз сӯи назарияпардозони аврупоӣ мусталех шудаанд, баъд аз асри бист шурӯъ шуд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдулғанӣ Мирзоев. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X – XV. Дар китоби “Сездах Мақола”. – Душанбе: Ирфон, 1977, саҳ. 5 – 52. (Abdulghani Mirzoev. Rudaki and the development of the ghazal in the 10th - 15th centuries. In the book "Thirteen Articles". - Dushanbe: Irfan, 1977, p. 5-52)

2. Сафарзода, Ҳабиб. Форсисароёни Ўзбекистон. Техрон: Ал-Ҳудо, 1388 х.ш. 232 саҳ. (Safarzoda, Habib. Persian singers of Uzbekistan. Tehran: Al-Huda, 1388 AH. 232 p)

3. А.Қамарзода ва дигарон. Адабиёт. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 11–уми мактабҳои таълими умумӣ. – Т.: Ўзбекистон, 2005, саҳ. 231. (A. Kamarzoda and others. Literature. Textbook for students of the 11th grade of general education schools. - T.: Uzbekistan, 2005, p. 231.)

4. Ҷаъфар Мухаммад. Таҷалли. – Т.: Доиратулмаорифи миллии Ўзбекистон, 2008, саҳ. 33. (Jafar Muhammad. Tajalli. - T.: National Education Department of Uzbekistan, 2008, p. 33.) 5. Ҷонибек. Чароғи сухан. – Душанбе: Адиб, 2010 (Jonibek. Charog'i suhan. - Dushanbe: Adib, 2010)

ADABIYOTSHUNOSLIK

6. Паймон. Шабоханг. – Т.: Шарқ, 2012, саҳ. 36 (Pamon. Shabohang - T.: Sharq, 2012, p. 36)
7. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Р. Ҳодизода ва Али Мухаммади Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007, 416 саҳ. (Abu Abdullah Rudaki. Poems. Preparation and editing of the text with an introduction, glossary and explanations by R. Hadizoda and Ali Mohammad Khorasani. - Dushanbe: Adib, 2007, 416 pages.)
8. Қурбониён Р. Вазни шеъри Ҳофиз. – Ховар, № 3, 1-15 феввали соли 2013, саҳ. 10. (Qurboniyon R. The weight of Hafiz's poem. - Novar, No. 3, February 1-15, 2013, p. 10).
9. Нормурод Каримзода. Авроқи дил. – Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004. (Normurad Karimzoda. Avroqi dil. - T.: Uzbek Writers' Union Publishing House of Literature, 2004.)
10. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт: Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди V. – Душанбе: Ирфон, 1984, саҳ. (Ganjavi Nizomi. Summary: It consists of 5 volumes. Volume V. - Dushanbe: Irfan, 1984, p.)
11. Саъдиев С., Самадов А. Адабиёт. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми мактабҳои таҳсили ҳамагонӣ. – Т.: ХЭТН "O'ZBEKISTON", 2005, саҳ. 171 – 183 (Saadiev S., Samadov A. Literature. Textbook for the 10th grade of general education schools. - T.: HETN "O'ZBEKISTON", 2005, p. 171-183)
12. Абдулло Тоҳириён, Меҳмон Нарзикулов. Ғазал ишқи ва ишқ ғазали (Жаъфар Мухаммад ғазалларига чизгилар). Тошкент: 2015, саҳ. 112 (Abdullah Tahiriyan, Mehmon Narzikulov. Ghazal love and love ghazal (compositions to Jaafar Muhammad's ghazals). Tashkent: 2015, p. 112)
13. Ҷ. Мирзоев. Решаҳо ва барғҳо (шеъри форсӣ-тоҷикӣ аз Ҷаъфари Рӯдакӣ то Ҷаъфари Термизӣ) Тошкент: "Янги нашр", 2016 (J. Mirzoev. Reshaho va bargho (Persian-Tajik poetry from Jafar Rudaki to Jafar Termizi) Tashkent: "Yangi nashr", 2016)
14. Мусулмонқулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адаби. – Душанбе: Маориф, 1987 (Musulmonkulov R. Theory of genres and literary genres. - Dushanbe: Education, 1987)
15. Мусулмониён Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар. – Душанбе: 1984. (Musulmoniyon R. A poem of soulful poetry. - Dushanbe: 1984.)
16. С. Давронов. Омӯзиши вазни шеъри тоҷикӣ, саҳ. 125. (S. Davronov. Studying the weight of Tajik poetry, p. 125.)